

Петренко Д.О.

УДК 8011:8017

ВИМОВНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЯ У ФОНОСТИЛІСТИЧНОМУ АСПЕКТІ

Лінгвісти не раз підкреслювали, що мовні засоби, у тому числі й вимовні, знаходяться у певному “силовому полі”. Це поле створюють, на думку М.В.Панова, чинники соціального порядку. Вони можуть “...або підтримувати, скріплювати цю рису, або послабляти її, знижати її поширеність, чинити опір її стабілізації” [1, 216]. Отже, соціальний чинник можна розглядати як суттєвий при аналізі вимовних явищ. А діапазоном дії соціального чинника є відношення кількості вимовних варіантів, що спостерігаються, стандартній вимовній нормі.

Проведені спостереження дозволяють зробити висновок про те, що мовлення носіїв німецької мови характеризується високим ступенем варіативності сегментного складу фонетики німецької мови для всіх трьох умов (ситуацій) спілкування інформантів. Це стосується, насамперед, будь-яких ситуацій неофіційного спілкування. В офіційному спілкуванні і за умов нестандартного інтерв'ю всі мовці дотримуються в цілому вимовної норми, що відповідає першим двом “формальним прошкам вимови” в стратифікації Г.Майнхольда (див. Таблицю 1), які увійшли до “Великого словника стандартної німецької мови” [2]:

Таблиця 1. Стратифікація “формальних прошарків вимови” Г.Майнхольда.

<i>“Формальні прошкари вимови” Г.Майнхольда, які увійшли до GWDA</i>	<i>Стилі</i>	<i>Ситуації спілкування</i>
<i>1a)</i>	<i>Hohe Formstufe (gehobene Formstufe)</i>	<i>Декламування віршів, Урочиста промова, наукова доповідь перед великою аудиторією</i>
<i>1b)</i>	<i>Gemäßigte Formstufe</i>	<i>Виступ на радіо</i>
<i>2a)</i>	<i>Gehobene Formstufe des Gesprächs (oder gehobene Gesprächsstufe) Formstufe des Gesprächs (Gesprächsstufe)</i>	<i>Спокійна ділова розмова, дискусія, в якій приймають участь багато людей, доповідь перед невеликою аудиторією, яка не потребує великої напруги</i>

В ситуаціях офіційного спілкування і нестандартного інтерв'ю носії мови допускають у своєму мовленні відносно невелику кількість еліпсів, що пов'язано з відсутністю або малою кількістю фонетичних процесів, які спричиняють варіативність голосних і приголосних фонем німецької мови. За умов переходу від офіційного спілкування до менш офіційного (нестандартне інтерв'ю) кількість зкорочених вимовних варіантів зростає під впливом процесів редукції голосних, елізії та асиміляції приголосних, особливо у слабких (ненаголошених) формах і в службових словах.

Мовленню носіям німецької мови в умовах неофіційного спілкування притаманні наступні риси, типові в цілому для спонтанного і розмовного мовлення: еліптичність, нерівномірність паузації, емпатичний наголос, численні повтори тощо. Ці ознаки властиві тим “формальним прошкам вимови” Г.Майнхольда, що не увійшли до словників вимови і розташовані на периферії вимовного стандарту (див. Таблицю 2):

Таблиця 2. Стратифікація “формальних прошарків вимови” Г.Майнхольда, що не увійшли до GWDA.

<i>“Формальні прошкари вимови” Г.Майнхольда, що не увійшли до GWDA</i>	<i>Стилі</i>	<i>Ситуації спілкування</i>
<i>2b)</i>	<i>Lässige Formstufe (lässige Gesprächsstufe)</i>	<i>Невимушена розмова</i>
	<i>Umgangssprache</i>	<i>Територіально забарвлене мовлення з ознаками місцевих діалектів</i>

Типовими ознаками такого мовлення є стислість та експресивність. У невимушеному мовленні інформантів часто спостерігається поява редукованих форм (кількісна та якісна редукція голосних), елізії як голосних, так і приголосних, субституція одних фонем іншими, нерідко подібного утворення, зміни голосних за ознакою підняття язика і ряду, поява сонантних складноносіїв, асиміляція, деформація і випадіння приголосних, апокопа ауслатного [t], випадіння не тільки окремих фонем, але і цілих складів, зкорочених акцентних груп. Тенденція до зжимання груп слів і фраз у єдності, що наближуються за своїм звучанням до слова, спричиняє появу фонетичних еліпсів.

Такі процеси, обумовлені, в першу чергу, ситуативними чинниками, створюють фоностилістичне забарвлення мовлення і пов'язані з вибором мовцями відповідного стилю вимови.

Оскільки такі фонетичні явища в останній час інтенсивно вивчаються лінгвістами, а словники вимови і посібники з фонетики містять описи значної кількості вимовних варіантів, то до задач соціофонетики входить їх систематизація і встановлення частотності реалізації в тому чи іншому соціоваріанті (ідіолекті, соціолекті, сексолекті, анолекті). Для соціофонетики важливо з'ясування того, наскільки широко вони представлені в тій чи іншій варіації шляхом визначення змінних правил реалізації для кожного варіанту фонологічних змінних (ФЗ) у відповідному –лекті залежно від позиції ФЗ у слові (мовний аспект) і стилю (позамовний аспект) у стратифікаційному плані.

Дослідники, які займалися аналізом мовлення, що звучить, нерідко стикалися в минулому з деякими надзвичайно важкими проблемами. Так, наприклад, А.Ф.Хьюбел при аналізі мовленнєвої поведінки мешканців Нью-Йорку виявив явища стилістичного і соціального варіювання, причому настільки значні,

що, не встановивши в них ніякої системи, пояснив багато з відхилень чистою випадковістю. На думку автора, у вимові цілої низки слів великою кількістю нью-йоркців «... виявляється система, яку найбільш точно можна описати як відсутність будь-якої системи... Кожен мовець постійно чує навколо обидва типи вимови [R]; і те і інше вбачається йому рівно природним, і випадок вирішує, яке з них зірветься в нього з язика» [3]. На таку проблему вказує і У.Лабов, який заявляє, про те, як важко «...відрізнити недбало говорючого комісонера від дбайливо говорючого водопровідника», не беручи до уваги дані стилістичного і соціального варіювання [4].

Вирішення проблеми соціофонетичної стратифікації мовлення, визначення змінних правил реалізації голосних і приголосних залежно від чинників соціального і стилістичного плану, передбачає відповіді на наступні запитання:

1. Чи відрізняється мовлення членів одного соціального колективу мовців у різних контекстах спілкування за вживанням тієї чи іншої фонологічної змінної та її варіантів?

2. Чи можливо визначити статистичне правило для будь-якої соціофонетичної (фонологічної) змінної за частотними показниками її реалізації?

3. Чи говорять всі члени мовленнєвої спільноти в конкретному стилістичному контексті одностильно?

4. Чи відбиває одна й та ж сама соціолінгвістична (соціофонетична) змінна як стилістичну, так і соціальну стратифікацію?

5. Чи проявляються закономірності соціальної і стилістичної варіативності у якості соціофонетичних правил, які накладаються на нормативні?

6. Чи є корелятом регулярної стратифікації соціофонетичної (фонологічної) змінної систематичне співпадіння суб'єктивних реакцій мовців на цю змінну величину?

Виходячи з даних положень, у мовленні носіїв німецької мови було виділено вимовні варіанти, які не мають аналогій у вимовних системах стандартної німецької мови та місцевих діалектів. Багато з відзначених реалізацій, проте, широко поширені у розмовному німецькому мовленні. Можливе в недалекому майбутньому складення т.з. атласу соціальних діалектів Німеччини передбачає встановлення, причому з досить високим ступенем регулярності, у мовленні яких носіїв німецької мови за яких зовнішніх умов спілкування ці варіації зустрічаються. Виведення змінних правил реалізації голосних і приголосних дозволяє наблизитися до вирішення цієї проблеми шляхом визначення за диференційними і частотними ознаками мовлення специфічних особливостей різних соціоваріантів на вимовному рівні.

Як показали результати спостережень, голосні зазнають у мовленні кількісної (зкорочення) і якісної редукції. Подібні явища, властиві насамперед неофіційному спілкуванню, знаходяться в тісній взаємодії з іншими фонетичними процесами, що торкаються не тільки окремих сегментів і цілих консонантно-вокалічних сполучень, але і всього корпусу слова і фрази [5;195]. Ці зміни й ведуть до появи фонетичних еліпсів, що обумовлено в першу чергу зміною характеру спілкування і чинниками фоностилістичного порядку. Посилення темпу мовлення та мінімальний контроль з боку мовця за його формою (економія вимовних зусиль, що регулюється ситуацією спілкування) визиває появу редукованих і асимільованих варіантів. Це стосується, насамперед, т.з. слабких форм, тобто редундантних відрізків мовленнєвого потоку. До подібних форм необхідно віднести, в першу чергу, службові слова – артиклі, числівники, сполучники, прийменники, частки, а також частини слів – префікси, закінчення та суфікси. Процеси змін голосних і приголосних в слабких формах спостерігаються у всіх контекстах спілкування, що породжує певні труднощі у їх віднесенні до того чи іншого стилю вимови. У зв'язку з цим вперше в практиці соціофонетичних досліджень було здійснено спробу стратифікації ряду голосних і приголосних за вимовними даними інформантів окремо у слабких (редундантних) і повних (релевантних) формах.

Кількісні зміни торкнулися практично всього корпусу голосних німецької мови у всіх ситуаціях спілкування інформантів. Причому необхідно підкреслити, що в окремих випадках (офіційне спілкування) помічено випадки розширення голосних, наприклад голосного [e :] в ненаголошених префіксах be- і ge-, де, згідно норми вимови, необхідно є реалізація редукованого голосного [ə] (Murmellaut). Розширення зазнавали й інші голосні в наголошених позиціях, особливо в тих контекстах, коли мовець їх особливо акцентував, намагався привернути увагу аудиторії до виділених ним відрізків мовленнєвого потоку. Якісна редукція торкнулася, насамперед, позиційно відкритих, але ненаголошених складів. Нерідко кількісні зміни передували якісним, що можна розглядати як складові частини одного й того ж фонетичного процесу.

Зміни голосних в слабких формах:

Кількісної і якісної редукції зазнали голосні як у слабких, так і в сильних формах. В службових словах (слабкі форми) це були:

голосний [u :] - (в займеннику "du", у прислівниках "nun, nur");

голосний [ʊ] - (у сполучнику "und");

голосний [i :] - (в артиклі "die", в займенниках "ihr, wir, dir, sie, ihn, ihm", у сполучнику "wie", у прислівниках "wieder, hier");

голосний [i] - (в займеннику "ich");

голосний [u :] - (у префіксі "über" та у прийменнику "über");

голосний [u] - (в числівнику "fünf");

голосний [ε :] - (в суфіксі "-tät");

голосний [ε] - (в артиклі "des", в займеннику "es", у сполучнику "denn");

голосний [e :] - (в артиклях "der, dem, den", в займеннику "er", у прислівниках "her, eben, mehr");

голосний [o :] - (у сполучниках "oder, jedoch", у прислівниках "so, wo, schon");

голосний [ɔ] - (у префіксі "von-" та у прийменнику "von");
 голосний [a] - (у сполучниках "aber, da", у прислівниках "zwar, mal, gar");
 голосний [a] - (в артиклі "das");
 дифтонг [ae] - (в неозначеному артиклі та у числівниках "ein, zwei, einen");
 дифтонг [ao] - (у прийменниках "auf, aus", у префіксах "auf-, aus-").
 Зміни голосних в сильних формах.

Кількісних і якісних змін зазнали також голосні у повнозначних словах (сильні форми). До них можна віднести:

голосний [u] - (Zusammenarbeit, Stube, klug);
 голосний [ʊ] - (Brust, muß, Kunst, Gründung, Unterschied);
 голосний [i] - (fliehen, Kriege);
 голосний [i] - (Kritik, wird, immer, wirken, mischen);
 голосний [y] - (Flüge, Stühle);
 голосний [y] - (müssen, Sünde, fürchten);
 голосний [ø] - (hören, Söhne, schön);
 голосний [œ] - (Körper, wörtlich, Mörder, Töchter);
 голосний [e] - (Leonardo, Episode);
 голосний [ɛ:] - (Spätherbst, Universitätsprofessor);
 голосний [ɛ] - (Kern, fern, Lärm, Erfahrung);
 голосний [ɔ] - (gefragt, geglaubt, bestanden, bestellt);
 голосний [o] - (Büro, Diplom, verlor);
 голосний [ɔ] - (Konsensus, Concord, Kontext);
 голосний [a] - (haben, Fahrer);
 голосний [a] - (Angst, Sandmeer);
 дифтонг [ae] - (fein, klein);
 дифтонг [ao] - (Baum, faul);
 дифтонг [ɔø] - (neu, feucht).

Аналіз реалізації голосних в слабких і сильних формах вказав на наявність наступних змін голосних:

1. Тенденція до змін голосних за ознакою підняття язика. Спостерігалися випадки зниження підняття голосних в позиції перед сонантами в сильних формах, що супроводжувалися змінами за ознакою ряду ([u]; [ʊ] → [ɔ]), та редукція голосних в слабких формах, навіть до елізії голосного, наприклад, [ʊ] → [ɔ] → [#].

2. Спостерігалася тенденція змін голосних в сильних формах за ознакою ряду, підняття, відкритості – закритості, дифтонгізації (серединний-задній, низький-високий, відкритий-закритий, монофтонг - дифтонг), наприклад, [a:] → [o]; [a] → [ɔ] → [ɔα]. В слабких формах помічено якісні зміни тільки короткого відкритого [a] - (ряд змін: [a] → [ɔ] → [ɔ] → [#]). Якщо реалізація короткого відкритого [a] в слабких формах супроводжувалася підвищенням ступеня підняття, редукцією та елізією голосного, то реалізація короткого відкритого [ɔ] в сильних формах являла собою зворотню тенденцію - [ɔ] → [α] → [ɔ] → [#] (підвищення підняття, редукція і елізія голосного). Довгий закритий [o:] відзначався в сильних формах деяким ступенем дифтонгізації - [o:] → [ɔʊ] → [ɔα], а в слабких формах редукувався або ж випадав [o:] → [ɔ] → [#].

3. Тенденцію до дифтонгізації відзначено в абсолютному кінці слова, в позиції перед сонантами, наприклад, [o:] → [ɔʊ] → [ɔα] - (Büro, Diplom, verlor); [ɛ] → [e:α] - (Kern, fern, Lärm); [i:] → [eα] - (studieren, markieren); [u:] → [ʊα] - (zuerst). Зафіксовано тенденцію до дифтонгізації довгого голосного [u:] в позиції перед фрикативними і вибуховими приголосними в сильних формах, наприклад, [ʊɔ] (Fuß, gut).

4. Тенденцію до монофтонгізації встановлено як в слабких, так і у сильних формах. Велику кількість варіантів зареєстровано в реалізації дифтонга [ao]. Внаслідок зкорочення дифтонги [ao] та [ɔø] вимовлялися інформантами в невимушеному мовленні як короткий монофтонг [ɔ]. В результаті реалізації дифтонгів в різних контекстах спілкування створено ряд їх зростаючої редукції і зкорочення:

дифтонг [ae] → [ai] → [ɛ];
 дифтонг [ao] → [aʊ] → [oa] → [oʊ] → [ɔ];
 дифтонг [ɔø] → [ɔi] → [ɔ].

5. Тенденція до лабіалізації – делабіалізації. Встановлено зміни голосних за ознакою лабіалізації – делабіалізації. Так, наприклад, лабіалізований [y] реалізувався в закритому наголошеному складі як нелабіалізований голосний переднього ряду [i]. В свою чергу нелабіалізований [i] вимовлявся в позиції перед сонантами [R], [l], [m] як лабіалізований [œ]. Зазнав делабіалізації голосний [ʊ] в ненаголошених суфіксах ([α] - (Gründung, Kürzung), а у службових словах та у займенниках він же редукувався до [ɔ] - (muß, uns). Помічено якісну редукцію голосного [ø:], яка супроводжувалася делабіалізацією ([e:] - (hören, Söhne, schön)). Подібні реалізації зафіксовано і в закритих наголошених складах під час вимовлення інформантами голосного [œ] (якісна редукція + делабіалізація при збереженні середнього підняття і переднього ряду голосними ([ɛ] - (Körper, Mörder).

6. Загальні відмінності в реалізації голосних в слабких і сильних формах.

Типовими особливостями змін голосних в слабких формах стали такі:

а) кількісна редукція всіх досліджуваних довгих голосних;

б) якісна редукція довгих голосних [u:]; [i:]; [e:]; [o:] і коротких голосних [ɔ]; [a] [ʊ]; [ε], реалізація у відповідних позиціях Murgmellaut - [ɔ], а в деяких випадках (короткі голосні - [ɔ]; [a]) – елізія голосних ("von", "daran" тощо);

в) відсутність якісної редукції голосних [Ø:] та [œ];

г) монофтонгізація дифтонгів [a e] та [a o];

д) якісна редукція голосних відзначалася у всіх контекстах спілкування інформантів.

Типовими особливостями змін голосних у сильних формах стали наступні:

а) кількісна редукція всіх досліджуваних довгих голосних;

б) якісна редукція всіх досліджуваних голосних;

в) більш широка варіативність і різноманіття в реалізації редукованих варіантів, а ніж у слабких формах (розширення – дифтонгізація, монофтонгізація, делябілізація, зміни за ознакою підняття язика і ряду тощо).

Варіанти реалізації голосних у мовленні носіїв німецької мови безумовно пов'язані з ситуативним контекстом спілкування. Навіть поверховий погляд на типи реалізації досліджуваних фонем вказує на велику кількість редукованих варіантів у сильних формах. Даний факт потребує свого пояснення. По-перше, загальна кількість позицій, в яких зустрічаються одні й ті ж самі голосні в слабких і сильних формах різна. Слабких форм, тобто артиклів, займенників, числівників, сполучників, прийменників, часток, а також частин слів – префіксів, закінчень та суфіксів, в німецькій мові значно менше, ніж сильних, хоч частотність вживання перших може бути більш значною, особливо у розмовному мовленні. По-друге, що стосується варіантів реалізації голосних в сильних формах, то останні зазнавали змін у мовленні інформантів в основному у невимушеному контексті спілкування.

Німецькі голосні реалізовувались у мовленні інформантів, як правило, поряд з нормативними, також факультативними варіантами. Найбільш важливою відмінною рисою реалізації голосних верхнього підняття стало зниження рівня підняття язика до середнього, що супроводжувалося, нерідко, втратою лабілізації.

Стандартна вимова охоплює досить широкі сфери спілкування від засобів масової комунікації до розмови малознайомих, але освічених людей на побутові теми. Одним з головних обмежувачів її використання є рівень освіченості людини, оскільки стандартна вимова у значній мірі становить собою свідомі накази (кодифікацію), що засвоюються у процесі навчання. Ці дві властивості стандарту (стандарт є загальним та єдиним) неминує вступають у протиріччя з різноманітністю чинників, які впливають на мову, що спричиняє до появи варіантів стандарту. Все це знайшло своє відображення і в словниках вимови німецької мови, створених за останні десятиліття. При цьому, різноманітність варіантів всередині стандартної вимови доволі важко організувати у певну ієрархію форм без певних критеріїв їх реєстрації та стратифікації.

Тому у якості таких критеріїв можуть виступати два аспекти аналізу у соціофонетиці – ситуативний і стратифікаційний, тобто аналіз вимови мовців, об'єднаних дією конкретних соціальних ознак в межах різних типів комунікативних ситуацій спілкування.

Джерела та література:

1. Панов М. В. Современный русский язык. Фонетика / М. В. Панов. – М. : Высшая школа, 1979. – 241 с.
2. Meinhold G. Deutsche Standardsprache. Lautschwächungen und Formstufen / G. Meinhold. – Jena : Friedrich Schiller Universität, 1973. – 147 s.
3. Hubell A. F. The Pronunciation of English in New York City / A. F. Hubell. – N. Y. : Columbia University Press, 1950.
4. Labov W. Einige Prinzipien linguistischer Methodologie / W. Labov // Soziolinguistik. Wege der Forschung / H. Steger (Hrsg.). – Darmstadt, 1982.
5. Шульген Е. А. Фонетические изменения в начале слова в немецком языке (диахроническое исследование) / Е. А. Шульген. – Одесса, 1988.